

Отримано 30.06.2025
Голова спеціалізованої
вченої ради
ДФ 26.133.094
Д. Філософ. Н., професор
Ломачинська І. І.

Голові спеціалізованої вченої ради
ДФ 26.133.094
у Київському столичному університеті
імені Бориса Грінченка,
доктору філософських наук, професору
Ломачинській Ірині Миколаївні

Рецензія

доктора філософських наук, професора **Александрової Олени Станіславівни** на дисертацію **Дзигори Кирила Романовича «Соціальні мережі як форми репрезентації історичної пам'яті»**, подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії, 033 Філософія, 03 Гуманітарні науки

Актуальність теми дослідження. Сучасне інформаційне суспільство характеризується стрімким зростанням обсягу отриманої інформації та знань. Воно трансформує їх на автономний процес, що набув характеру залежності індивідуальних смислів від особистих знань і не останню роль у цьому процесі відіграють соціальні мережі. Наслідком розповсюдження соціальних мереж в інформаційному суспільстві є домінування горизонтальних джерел інформації замість вертикальних джерел, що призводить до нівелювання соціальних інститутів, груп та спільнот. Соціальні мережі змінюють масове суспільство, модифікують соціальні зв'язки, перетворюють його на нерівномірне та фрагментоване, що не тільки спричиняє переворот «монолітної» аудиторії на «атомізовану», але й змінює умови, можливості й чинники трансляції історичних фактів та подій. Такі трансформації сприяють розвитку соціальних мереж та відповідної мережевої культури. З тотальною інформатизацією життя зростає рівень людського комфорту і одночасно соціально-культурний простір ускладнюється, змінюється розуміння процесів трансляції й репрезентації соціальних фактів й подій, змінюються форми репрезентації історичної пам'яті. Часто велика кількість інформації та її доступність викликають відчуття нестабільності, людські інтереси зміщуються з духовної сфери життя на матеріальну, що також створює простір для певних маніпуляцій, в тому числі й історичною свідомістю.

Зміна активності у зовнішньому середовищі призводить до стагнації внутрішнього духовного простору особистості. Індивідуальна, групова та масова свідомість ще більше зазнає агресивних інформаційних впливів, які шкодять психологічному та моральному здоров'ю людини, руйнують моральні норми життя та дестабілізують соціальну ситуацію. Отримана інформація впливає на

особистісний емоційний стан, викликає певну реакцію та провокує відповідні дії. Спільні групові інтереси є вирішальними для групової свідомості, які усвідомлюються членами групи та відображаються в їхній індивідуальній свідомості у вигляді норм поведінки, задоволення інтересів, досягнення цілей та готовності до конфліктів. Маніпулятивний вплив на людину стрімко посилюється та застосовується всюди, особливо цей чинник важливий для розуміння в умовах сучасних гібридних війн.

Отже, актуальність теми дослідження Дзигори К.Р. обумовлюється двома чинниками. По-перше, актуальність теми обумовлена самою появою соціальних мереж і, відповідно, віртуальних спільнот та соціальних маніпуляцій в мережевому суспільстві, бо саме цей чинник охоплює глобальний аспект розвитку інформаційного суспільства. По-друге, проблема історичної пам'яті, протидія зовнішнім маніпуляціям, збереження національної ідентичності, побудова ефективної інформаційної й гуманітарної безпеки українського суспільства особливо значущі в умовах російсько-української війни.

Зв'язок дисертаційного дослідження з науковими програмами, темами.

Дисертаційне дослідження Дзигори К.Р. дотичне до наукових тем Факультету суспільно-гуманітарних наук: «Складні питання історичної пам'яті країн Центрально-Східної Європи кін. XIX – поч. XXI ст. у парадигмі діалогічності української культури» (реєстраційний номер 0116U003294; термін виконання: 2016-2022 рр.) та кафедри філософії та релігієзнавства Факультету суспільно-гуманітарних наук «Гуманітарна безпека України в контексті системних і позасистемних викликів сучасності» (державний реєстраційний номер 0122U202038; термін виконання: 2022-2027 рр.).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх вірогідність. У дисертаційному дослідженні Дзигори К.Р. використані наукові напрацювання українських та закордонних дослідників (загалом 280 джерел), перевагою цієї наукової розвідки є застосування широкої палітри статистичних даних та проведення власного опитування. В цілому, наукові положення й висновки, представлені в дисертації, мають достатній теоретичний та практичний рівень обґрунтування та

відповідають нормативним вимогам Міністерства освіти і науки України до дисертаційних досліджень.

Мета і завдання наукового дослідження обумовили відповідну структуру дисертаційної роботи задля найбільш оптимального їх вирішення. Дисертація складається з трьох розділів та 7 підрозділів, логічно взаємопов'язаних між собою. У цілому, структура дисертації побудована правильно. Спочатку розгляд наукової теми відбувається у теоретичній площині. За основу методології дослідження дисертант взяв методологію постмодернізму з усіма її плюсами та контраверсійністю. Відтак мета і завдання дослідження Дзигори К.Р. були досягнуті, а робота набула відповідної форми та змісту, які стали можливі саме завдяки заявленій методології постмодернізму.

Перший розділ дисертації Дзигори К.Р. «Історична пам'ять та соціальні мережі в контексті постмодерністського дискурсу» присвячений теоретико-методологічним засадам дослідження крізь призму методології постмодернізму та генезі термінології історичної пам'яті та соціальних мереж.

У контексті цього розділу слід зауважити, що незважаючи на багатоманітність наукових розвідок, проведених у царині історичної пам'яті, єдиного усталеного визначення сутності цього феномена немає. Так, заслуговують на увагу напрацювання таких науковців в цій царині, як А. Киридон, О. Довгополова, В. Фадєєв, І. Козловський, Г. Касьянов, Т. Хітрова, О. Дутчак та інших. Однак, відсутність однастайності в розумінні того, що таке історична пам'ять, дозволило К.Р. Дзигорі звернутися до попередніх напрацювань українських та зарубіжних вчених, аналізу цього феномена у поширеній Вікіпедії, хоча це видання не можна вважати в чистому вигляді науковим, Кембриджському та інших словниках та дати власне визначення історичної пам'яті.

Привертає увагу **другий розділ** дисертації «Інтеграція соціальних мереж у процес формування історичної пам'яті». Слід також наголосити на міждисциплінарності дослідження Дзигори К.Р., що є перевагою цієї дисертації.

Щодо «Соціокультурних механізмів формування історичної пам'яті» (підрозділ 2.1. наукової роботи), слід погодитись з дисертантом, що історична

пам'ять стає важливим інструментом порозуміння в суспільстві і в цьому контексті вона виконує відповідні функції – від структурування минулого до створення умов для діалогу в суспільстві; від збереження забутих та відновлення знищених спогадів минулого до сприяння переживанню суспільної травми (с. 108). Важливою функцією, на думку К.Р. Дзигори, є створення інституції пам'яті, яка б забезпечувала сталий розвиток політики та суспільства (с. 76-80). Достатньо повно визначена та проаналізована специфіка реалізації цих функцій на різних рівнях соціального буття: родини, локальної спільноти, нації, транснаціональних утворень (с. 69-82).

Заслуговує на увагу в дисертаційному дослідженні авторська система, представлена у підрозділі 2.2. «Специфіка соціальних мереж як форм репрезентації історичної пам'яті», що дозволяє оцінювати можливості впливу соціальних мереж на пам'ять користувача за допомогою наявних характеристик: створення власного архіву, створення stories, нагадування про видатні дати, що збереглись в мережі; сповіщення про внутрішні події соціальної мережі, рекомендаційні алгоритми тощо (с. 89-91). Також автор дослідження аналізує типи контенту: особистий, офіційний, професійний незалежний, фейковий, які репрезентують різні аспекти історичної пам'яті (с.101-102). Хоча, на нашу думку, фейковий тип контенту можна було б проаналізувати більш детально у дисертації, оскільки його маніпулятивний вплив викликає найбільший інтерес.

Третій розділ дисертації присвячений аналізу маніпуляцій історичною пам'яттю та визначенню можливих засобів протидії їм. Науковий інтерес викликає уточнення К.Р. Дзигорою характеристики історичної пам'яті, яка розглядається як мережа зв'язків та вузлів мереж, що дозволяє уявити подію у вигляді графу, що зображує відносини між об'єктами та суб'єктами самої події. Автор дисертації конкретизує, що застосування концепції графу дозволяє більш глибоко зрозуміти зміни, що відбуваються в історичній пам'яті, виділити сталі наративи та пропонувати стратегії подолання негативних впливів на історичну пам'ять (с.111-113 підрозділу 3.1).

Дисертант звертається до аналізу соціальних трансформацій посткомуністичного (посттоталітарного) суспільства, що є безперечною

перевагою дослідження, адже корені нинішніх проблем маніпуляцій історичною пам'яттю сягають часів СРСР (с. 126-136 підрозділу 3.2). Розуміння витоків проблеми дає можливість протидіяти відповідним маніпуляціям.

В умовах бурхливого сьогодення нагальною потребою є розуміння способів маніпуляції історичною пам'яттю в соціальних мережах та розробка методів протидії цим маніпуляціям. Тут Дзігора К.Р. запропонував чотири методи подолання маніпулятивних впливів на історичну пам'ять: 1) конструювання комплексного погляду на історичну пам'ять, що передбачає постійне поглиблення знань про минуле та дозволяє краще розуміти складну історичну картину в цілому; 2) підтримка власної історичної пам'яті в соціальних мережах, що закликає активно брати участь у різноманітних комеморативних практиках у соціальних мережах та поширювати власне бачення історичних подій; 3) збереження індивідуального досвіду в пам'яті, що передбачає усвідомлене обмеження використання соціальних мереж та формування особистого погляду на історичне минуле; 4) рефлексія над змістом історичної пам'яті та специфікою запам'ятовування та забування (с.156-162 підрозділу 3.3).

Слід акцентувати увагу на тому, що беззаперечною перевагою цього дослідження є його міждисциплінарність та використання глибинних інтерв'ю як доказової бази проведеної наукової розвідки. Застосування методу глибинних інтерв'ю дало змогу залучити респондентів з різним досвідом користування соціальними мережами та виявити їхнє ставлення до проявів історичної пам'яті в цифровому середовищі. Саме завдяки різноманітності поглядів респондентів вдалося створити переконливу картину уявлень про історичну пам'ять, яка активно репрезентується користувачами в соціальних мережах.

Достовірність та наукова новизна одержаних результатів. Вважаємо за доцільне засвідчити достовірність отриманих результатів дисертаційної роботи, а також визнати, що ці результати містять елементи наукової новизни, що має важливе значення для сучасної філософії. Про достовірність одержаних результатів свідчить сама побудова дослідження, теоретико-методологічні засади дисертації, що дозволили проаналізувати значних обсяг вітчизняних та зарубіжних теоретичних напрацювань, узагальнити отриманий досвід,

побудувати власну систему наукової розвідки, узгодити положення наукової новизни й висновки, довести теоретичне та практичне значення дисертації.

У дисертаційній роботі розкриті й обґрунтовані такі пункти наукової новизни: доведено, що принципи постмодернізму є доцільною методологією для соціально-філософського дослідження соціальних мереж в цілому та характеристики їхнього впливу безпосередньо на зміст історичної пам'яті; вперше розроблені стратегії подолання маніпулятивного впливу на історичну пам'ять за допомогою соціальних медіаресурсів; уточнено типологію і класифікацію соціальних мереж в сучасному просторі електронних соціальних комунікацій та специфіку соціальних мереж як форм репрезентації історичної пам'яті в сучасному українському контенті; уточнено набуття історичною пам'яттю мережевих рис, а отже, й специфіку її функціонування в соціальних мережах; отримали подальший розвиток наявні в сучасних засобах електронних комунікацій інструменти маніпуляції історичною пам'яттю та розуміння і характеристика соціокультурних механізмів і чинників формування історичної пам'яті.

Перевагою дослідження є його міждисциплінарність, й особливо, проведені глибинні інтерв'ю, в яких доведено, що соціальні мережі дійсно виступають формами репрезентації історичної пам'яті, а також що між соціальними мережами та історичною пам'яттю існує взаємний вплив. Крім того, показано, що соціальні мережі впливають на історичну пам'ять як на мережеву структуру, змінюючи окремі вузли та зв'язки між ними. Отримані дані мають прямий вихід на соціальну практику, що додає цінності й значущості цій роботі.

У цілому, наукова новизна дисертації Дзігори К.Р. демонструє високий науковий рівень запропонованого аналізу соціальних мереж як форм репрезентації історичної пам'яті, свідчить про авторське бачення шляхів, методів і засобів вирішення окреслених в дисертації проблем.

У тексті дисертації та наукових публікаціях, у яких відображені наукові результати дисертаційного дослідження, порушень академічної доброчесності не виявлено.

Повнота викладу основних положень дисертації та її результатів в опублікованих працях. Основні ідеї та результати дисертаційного дослідження викладені в 11 публікаціях, 4 з яких надруковані у фахових виданнях України, 1 – у фаховій монографії, 6 – у збірниках тез наукових конференцій. Усі теоретичні та практичні результати отримані автором самостійно.

Також маємо засвідчити, що теоретичні положення, сформульовані у дисертації, а також результати дисертаційного дослідження та запропоновані практичні рекомендації достатньо повно висвітлено в оприлюднених працях.

Теоретичне та практичне значення роботи і впровадження її результатів. Пропоноване дослідження суттєво розширює проблемне поле сучасної соціальної філософії, філософії інформаційного суспільства, значно поглиблює розуміння сутності соціальних мереж та форм репрезентації історичної пам'яті в них, а також, відповідно, розширює розуміння засобів маніпуляцій історичною пам'яттю.

Такі теоретичні та практичні напрацювання здобувача можуть бути використані у навчальному процесі, у розробці методичних рекомендацій і програм з вивчення соціальної філософії й інформаційного суспільства, а також у практиці викладання нормативних і спеціальних курсів з філософії.

Оцінка змісту дисертації, її завершеності та відповідності встановленим вимогам. У межах визначеної мети і поставлених завдань наукової роботи дисертація Дзигори К.Р. «Соціальні мережі як форми репрезентації історичної пам'яті» є цілісним і завершеним дослідженням з належною розкритою науковою новизною та відповідними висновками, що корелюють з метою, завданнями та пунктами наукової новизни. Обрана тема дослідження логічно відображена в змісті дисертації і послідовно розкривається в самому тексті дисертації. У дисертації вдало поєднується її теоретична складова (теоретико-методологічні засади дослідження соціальних мереж та генеза термінології пам'яті та соціальних мереж) з практичною складовою (способи маніпуляції історичною пам'яттю та методи протидії їм).

Виклад основного матеріалу, наукової новизни, теоретичних і практичних результатів, висновків має науковий стиль, прийнятний для такого виду робіт. Сама дисертація Дзигори К.Р. виконана відповідно до встановлених вимог.

Дисертант опрацював достатню кількість наукової літератури із зазначеної проблематики, що дозволило йому виокремити проблемне поле власної дисертації, відповідно мету і завдання наукової розвідки та вдало їх вирішити.

Зауваження та дискусійні положення щодо змісту дисертації. Серед зауважень та дискусійних питань дисертації Дзигори К.Р., на нашу думку, є такі:

1. У вступі представлено перелік основних постмодерністських концепцій та їхніх авторів (Ж. Ліотар, Ж. Дерріда, Ж. Бодріяр, М. Фуко, З. Бауман), що є непоганим початком. Однак, здається, що подальший аналіз цих концепцій, зокрема в підрозділі «Теоретико-методологічні основи дослідження соціальних мереж крізь призму філософії постмодернізму», спирається на інтерпретації та точки зору інших дослідників та публіцистів, а не на прямий, поглиблений аналіз робіт самих філософів-основоположників. Для повноцінного теоретико-методологічного обґрунтування теми доречніше було б детально розкрити суть кожної з базових концепцій (наприклад, що саме Ж. Ліотар розумів під «метанарративами», як Ж. Дерріда застосовував «деконструкцію», або як Ж. Бодріяр виводив поняття «симулякр» та «гіперреальність») безпосередньо з позицій їхніх авторів, аби чітко показати, як ці первісні філософські ідеї формують постмодерністський погляд на комунікацію та ідентичність, прямо посилаючись на праці Ж. Ліотара, Ж. Дерріди, Ж. Бодріяра, М. Фуко та З. Баумана, а не лише на їхні пізніші інтерпретації.

2. У першому розділі розглядається значення терміну «соціальна мережа» (с. 35-40), однак акцент здебільшого зроблено на його технічному тлумаченні. Натомість філософське осмислення цього поняття подано недостатньо чітко. Було б доречно доповнити розділ більш ґрунтовним порівняльним аналізом технічного та соціокультурного аспектів, а також технічного та філософського підходів до розуміння терміну «соціальна мережа». Інтерпретація цього явища у межах соціальної теорії, філософії, культурології, соціології дозволила б ширше окреслити концептуальне поле дослідження.

3. Концепція розгляду історичної пам'яті як графа (с. 111-113) є перспективною з наукового погляду. Водночас у представленому вигляді вона має фрагментарний характер і потребує більшої цілісності у викладі. Доцільним було б розширити цей підхід, доповнивши його конкретними прикладами або кейсами, що продемонстрували б його прикладну цінність. Теоретичні міркування, підкріплені емпіричним матеріалом, дали б змогу краще проілюструвати потенціал графової моделі для аналізу механізмів формування, збереження та трансформації історичної пам'яті.

4. Описані в другому розділі трансформації історичної пам'яті під впливом сучасних технологій (с. 93-108) здебільшого зосереджені на ролі цифрових медіа та соціальних мереж, однак оминають надзвичайно актуальну тему – вплив штучного інтелекту на процеси формування, збереження та репрезентації історичної пам'яті. Хоч це питання побіжно згадується у третьому розділі (с. 136-139), варто було б приділити йому окрему аналітичну увагу. З огляду на стрімкий розвиток штучного інтелекту та його дедалі активніше залучення до сфери роботи з інформацією, зокрема автоматичне генерування текстів, візуалізацій та інтерпретацій минулого, аналіз цих впливів є надзвичайно важливим. Більш детальне осмислення ролі штучного інтелекту дозволило б суттєво поглибити теоретичне підґрунтя дослідження та розширити уявлення про новітні виклики для колективної пам'яті в умовах цифрової доби.

5. Опора на методологію постмодернізму в дисертації Дзигори К.Р. викликає певні дискусії, бо це є як перевагою, так як і недоліком цього дослідження. З одного боку, використання методології постмодернізму дало нестандартний підхід до побудови дизайну дослідження, а з іншого – це призвело до всіх нюансів використання постмодерністської методології. Так, під час аналізу деяких питань в дисертації не вистачає системності. Однак, це не знижує загального наукового значення дослідження та в достатній мірі компенсується міждисциплінарним підходом.

В цілому, зауваження висловлені як побажання та рекомендації для подальших наукових досліджень в сфері мережевого суспільства та специфіки репрезентації історичної пам'яті в соціальних мережах. Сподіваюсь, що

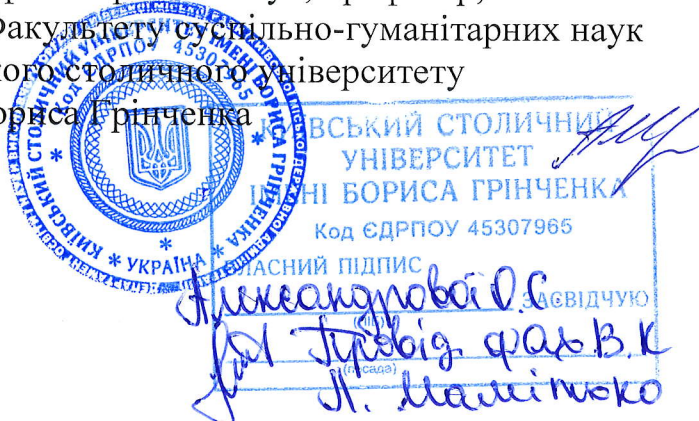
висловлені рекомендації дадуть поштовх для розробки подальших перспективних напрямків дослідження, де особливо цінним буде міждисциплінарний підхід.

Висновок про відповідність дисертації вимогам Порядку присудження наукових ступенів. Дисертація Дзигори К.Р. «Соціальні мережі як форми репрезентації історичної пам'яті» є актуальним, цілісним, самостійним і завершеним науковим дослідженням. Наукова новизна в дисертаційному дослідженні Дзигори К.Р. доведена, мета та завдання дисертації реалізовані, що підтверджується відповідними висновками.

Отже, з огляду на все вище зазначене вважаю, що дисертаційне дослідження Дзигори Кирила Романовича «Соціальні мережі як форми репрезентації історичної пам'яті» є актуальною, самостійною виконаною та завершеною науковою роботою, що має суттєве теоретичне й практичне значення. Дисертація Дзигори Кирила Романовича відповідає вимогам спеціальності 033 «Філософія» та вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44 зі змінами, внесеними згідно з Постановами Кабінету Міністрів України № 341 від 21 березня 2022 року та № 507 від 03 травня 2024 року, вимогам до оформлення дисертації, затвердженим Наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40, а її автор Дзигора Кирило Романович заслуговує на присудження ступеня доктора філософії в галузі знань 03 – «Гуманітарні науки» за спеціальністю 033 – «Філософія».

Рецензент:

доктор філософських наук, професор,
декан Факультету суспільно-гуманітарних наук
Київського столичного університету
імені Бориса Грінченка

О.С. Александрова